

TREFFER

1. Introductie

Het jaarthema voor dit jeugdwerkseizoen is *Strijd!* Op allerlei terreinen van het leven zie je de strijd ontbranden. Zo woedt er een dagelijkse strijd om het hart van jongeren. De Heidelbergse Catechismus zegt dat wij dagelijks te strijden hebben met onze doods vijanden: de wereld en ons eigen vlees. Ten diepste zie daarachter de duivel, die deze strijd voert en mensen aanvalt en verleidt.

Engelen voeren ook strijd. Zij strijden voor de eer van God. Ze zijn gericht op de verheerlijking van Zijn naam. In deze *Treffer* zullen we nadenken over engelen en hun taken. In de Bijbel lezen we over wat engelen doen. Aan de andere kant moeten we dat wat we niet vanuit de Bijbel weten nieuwsgierig gaan onderzoeken. Het nadenken over engelen en hun dienst aan God moet uiteindelijk leiden tot verwondering, zoals ooit iemand zei: 'Als de hofhouding van de Koning al zo groots is, hoe moet de Koning Zelf dan zijn?'

1.1 - Jaarthema

Andere onderwerpen binnen het jaarthema:

- Engelen
- Duivelen
- De vervolgde kerk
- Strijd om in te gaan
- Kruistochten

1.2 - Doelen:

1. Jongeren leren wat engelen zijn
2. Jongeren leren dat er gevallen engelen zijn.
3. Jongeren leren wat de taken van engelen zijn.
4. Jongeren leren Wie de Engel des Heeren is.

1.3 - Aansluiting op leefwereld:

In de Bijbel wordt regelmatig geschreven over engelen. Het gaat nooit over engelen op zichzelf of om hun eer, maar het gaat altijd om de eer van God. Engelen stellen het werk van God centraal. Vanuit de Bijbel weten we dus dat engelen bestaan. Jongeren horen vooral over engelen tijdens de heilsfeiten (denk aan de herders in de velden van Efratha, de engel bij het graf op de Paasmorgen en de engelen die na de hemelvaart naar de discipelen komen).

Jongeren zullen dus meestal niet ontkennen dat er engelen bestaan. Toch zijn engelen meestal geen realiteit in het leven van jongeren. Ze ervaren in hun eigen leven of omgeving niet de aanwezigheid van engelen.

Verder zal het beeld wat jongeren vooral hebben van engelen beperkt zijn tot de afbeeldingen die in omloop zijn: 'mensen' in blinkend witte kleding, met grote vleugels op de rug.

Vooraf in de tienerleeftijd is de hang naar iets mysterieus of spannend aanwezig. Het gevaar bestaat dat jongeren daardoor in een occulte wereld terecht komen. Daar moeten we in deze *Treffer* ook voor oppassen. Toch kunnen we deze natuurlijke nieuwsgierigheid ook gebruiken om positief aan te sluiten en aandacht te vragen voor een verborgen deel van Gods werkelijkheid: de aanwezigheid van engelen.

2. Inhoud

Een avond kan je op veel verschillende manieren indelen. Om een goede lijn in het programma te hebben, worden een aantal opties uitgewerkt. Ook wordt er nog achtergrond informatie over het thema gegeven (rondom de leerdoelen), die gebruikt kan worden in de inleiding.

2.1 Uitwerking doelen

Leerdoel 1: Jongeren leren wat engelen zijn

- Engelen zijn geesten: onzichtbaar, zonder menselijk lichaam. Engelen kunnen ook verschijnen in een zichtbare vorm (Luk. 1:11) of met een menselijk lichaam (Gen. 18:2). Het is ook mogelijk om, zonder dat je het weet, engelen in huis te hebben (Hebr. 13:2). Engelen zijn Gods dienaren.
- De engelen zijn door God waarschijnlijk op de eerste dag geschapen: *in den beginne schiep God de hemel en de aarde* (Gen. 1:1). God maakte op de eerste dag de hemel, Zijn woonplaats. Uit Job 38: 6 en 7 blijkt dat de engelen ook op deze dag geschapen zijn: zij worden 'morgensterren' en 'kinderen Gods' genoemd, die juichten over Gods schepping.
- De engelen zijn goed geschapen, maar - net als de mens - met de mogelijkheid om te zondigen. De Heere wil door mensen en engelen vrijwillig gediend worden.
- Er zijn verschillende namen voor engelen:
 - Legerscharen, heirscharen, heirlegers of wagens: er zijn ontzettend veel engelen (Psalm 68: 18; Dan. 7:10; Luk. 2:13)
 - Krachten (Ef. 1:21)
 - Tronen, heerschappijen, overheden, machten (Kol. 1:16)
 - Goden (Deut. 10:16)
- Er zijn verschillende soorten engelen:
 - Aartsengelen of archangels: zij zijn oversten van de engelen en hebben een bijzondere taak. We kennen vanuit de Bijbel twee archangels:
 - Gabriël: de boodschapper van God (Dan. 8:16 en 9:21; Luk. 1:19, 26)
 - Michaël: wordt uitgezonden als er gestreden moet worden (Dan. 10:13, 21 en 12:1; Judas 1:9; Openb. 12:7).
 - Cherubijnen: zij handhaven het recht van God (Gen. 3:24; Psalm 99:1). Ook bewaken zij de weg naar de boom van het leven en zijn de bewakers van Gods heiligdom.
 - Serafijnen: zij zingen van Gods heiligheid (Jes. 6:2-3)
- Engelen zijn machtige geesten: de engelen zijn zeer machtig, ze ontvangen hun macht van God.
 - Eén engel doodde in Egypte in één nacht alle eerstgeborenen (Ex. 12:29)
 - Eén engel doodde in één nacht 185.000 Syriërs (2 Koningen 19:35)

- In de Bijbel wordt met het woord ‘engel’ soms ook ‘boodschapper’ bedoeld. Het gaat dan niet om een engel, maar om een persoon.
 - Johannes de Doper was boodschapper van de komst van de Heere Jezus (Mal. 1:3)
 - De voorgangers in de zeven gemeenten in Azië waren boodschappers van Gods Woord (Openb. 1:20).

Leerdoel 2: Jongeren leren dat er gevallen engelen zijn.

- De gevallen engelen zijn ook geesten: het zijn engelen die tegen God opgestaan en uit de hemel verstoten zijn (Openb. 12:9). De gevallen engelen (duivelen) verleiden mensen tot opstand tegen God.
 - De duivel is vóór de zondeval in opstand gekomen tegen God (Joh. 8:44; Judas 1:6).
 - De Heere Jezus heeft de duivel uit de hemel geworpen (Luk. 10:18; Joh. 12:31; Openb. 12:1-9).
 - De gevallen engelen kunnen niet meer bekeerd worden (NGB art. 12; Openb. 20:10).
 - Gods kinderen zullen de gevallen engelen op de oordeelsdag oordelen (1 Kor. 6:3).
- De gevallen engelen (duivelen) zijn machtig:
 - De duivel en de engel Michaël hebben gestreden om het lichaam van Mozes. De duivel wilde dit lichaam gebruiken om door Israël te laten vereren en zo het volk te verleiden tot afgodendienst (Judas 1:9)
 - De duivelen en engelen strijden met elkaar, dit zijn de ‘geestelijke boosheden in de lucht’ (Ef. 6:12)
 - De engel die aan Daniël verscheen, had eerst 21 dagen gestreden met de duivel, samen met de engel Michaël (Dan. 10:13).
- De gevallen engelen zijn in hun val hun macht niet kwijt geraakt. Daarom heeft de duivel veel macht. Hij kan echter niet verder gaan dan God hem toelaat (bijv. Job 1:12, 2:6), want de duivel is uiteindelijk verslagen door de Heere Jezus (Genesis 3:15; Johannes 19:30).

Leerdoel 3: Jongeren leren wat de taken van engelen zijn.

Engelen hebben van God diverse taken gekregen. Dit doen ze als gediensdige geesten. Dat betekent dat ze God dienen. Ze zijn dienstbaar aan de Zoon.

- Dienen van God:
 - Verheerlijken en prijzen van God (Luk. 2:13¹, 15:7). Dit is hun belangrijkste taak. Hebreeën 1:6: *En dat de engelen Gods Hem aanbidden.*
 - Strijden voor God en Zijn eer (Ps. 103:20-21)
 - Boodschappen aan mensen brengen (Hand. 1:10-11)

¹ Bij de geboorte van Jezus hadden engelen een belangrijke rol. Waarom?

‘De engelen zagen hoe God in zes dagen alles zeer goed maakte. Ze zagen hoe een deel van de engelen afviel en uit de hemel werd gestoten in de eeuwige dood. Daarna viel de mens... Ook allen in de eeuwige dood? Toen hebben ze de moederbelofte gehoord. Ze begrepen dat Gods Zoon, het Hoofd van de engelen, de Middelaar zou zijn. Hoe dat zou gaan, was een verborgenheid die ze niet konden doorgronden. Eeuwen hebben ze daarover gepeinsd, vol verlangen naar de vervulling van de moederbelofte. En toen kwam de volheid des tijds! Toen ze Hem in de kribbe zagen liggen, mochten ze weten: God is geopenbaard in het vlees. Vanwege dat wonder ruiste de hemel van vreugde. De engelen konden zich niet meer inhouden en zongen van Gods eer in Efratha’s velden.’

Bron: <https://www.digibron.nl/search/detail/013773c510653e4ddc96a6ee/engelen-geven-god-de-eer/0>

- Bewakers van Gods heiligdom (Gen. 3:24; Ex. 36:35)
- Dienen van Christus: tijdens Zijn leven op aarde
 - Na de verzoeking in de woestijn (Matth. 4:11)
 - In Gethsémané (Luk. 22:43).
- Dienen van Gods kinderen: de engelen beschermen hen tegen de duivel en alle vijanden. Door deze bescherming kunnen Gods kinderen getroost en bemoedigd worden.
 - Elisa is ingesloten door vijanden, maar ziet vurige paarden en wagens om hem te beschermen (2 Kon. 6:15-17)
 - De Heere belooft in het algemeen Zijn bescherming door de engelen: Ps. 34, Ps. 91:11, Matth. 18:10, Hebr. 1:14
 - Vaak wordt gedacht dat er persoonlijke beschermengelen zijn, o.a. in de Roomse Kerk. Dit is niet Bijbels.
- Ze worden uitgezonden om mensen tot geloof te brengen. Daarom zijn er tijdens de eredienst altijd engelen actief. De zaligheid is in Christus Jezus. In Hem is het heil bereid. De engelen zijn dienstbaar aan Gods heilsplan.

Leerdoel 4: Jongeren leren Wie de Engel des Heeren is

De Engel des Heeren is de Heere Jezus, zoals Hij Zich in het Oude Testament openbaarde. Als het om de Heere Jezus gaat, wordt het woord Engel altijd met een hoofdletter geschreven. Zijn komst heeft in het Oude Testament drie functies:

- brengt heilsboodschappen
- helpt in moeilijke situaties
- geeft het volk Israël leiding

De Engel des Heeren is in het Oude Testament verschenen aan de volgende personen:

- Hagar (Gen. 16:7-13)
- Abraham (Gen. 22:11)
- Mozes (Ex. 3:2)
- Bileam (Num. 22:22-35)
- het hele volk Israël (Richt. 2:1)
- Deborah (Richt. 5:23)
- Gideon (Richt. 6:12-24)
- Ouders van Simsom (Richt. 13:3-21)
- Elia (1 Kon. 19:7; 2 Kon. 1:3-15)
- Leger van de Assyriërs (2 Kon. 19:35/Jes. 37:36)
- David (1 Kron. 21:16)
- Zacharia (Zach. 1:11-12; 3:1-6; 12:8)

2.2 - Programma-voorstel

De verschillende programmaonderdelen die uitgewerkt zijn in deze Treffer zijn te combineren tot een geheel. Het is aan te raden hieruit zelf een keuze te maken, die passend is bij de groepssamenstelling.

3. Bijbelstudie

We bieden drie werkvormen aan om Bijbelstudie te doen, waarbij rekening wordt gehouden met de verschillende soorten jongeren.

3.1 Werkvorm 1 (denken) - Lukas 1 vers 1 t/m 38

Doel

In dit Bijbelgedeelte vinden we twee passages die beschrijven hoe een engel van de hemel een boodschap brengt aan mensen op aarde, namelijk aan Zacharias en aan Maria. De naam van deze aartsengel is Gabriël. Hij is de boodschapper van God. Het doel van deze Bijbelstudie is dat de jongeren leren wat engelen doen en waar God ze onder anderen voor gebruikt. Deze Bijbelstudie sluit dus vooral aan bij leerdoel 3 van deze Treffer.

Benodigdheden

- Pen en papier (A3 of groter)
- Bijbel met uitleg of Bijbel met kanttekeningen

Uitleg opdracht

- *stap 1* - De jongeren lezen het Bijbelgedeelte in groepjes door. Het is een lang gedeelte en daarom is het ook een idee om het gedeelte eerst gezamenlijk te lezen. De jongeren schrijven vervolgens de nummers op van de verzen waar het over een engel gaat.
- *stap 2* - Vervolgens vergelijken de jongeren de twee boodschappen van de engel Gabriël met elkaar. Ze schrijven op wat de engel over zichzelf vertelt, en welke boodschap van God hij doorgeeft. Laat de jongeren ook opschrijven hoe ze dit voor zich zien. Wat voor beeld hebben ze er zelf bij?
- *stap 3* - Dit gedeelte gaat over de aartsengel Gabriël. Er is ook een naam bekend van een andere aartsengel, namelijk Michaël. Hij had een hele andere taak dan de engel Gabriël. Er zijn meer Bijbelgedeelten over engelen met hele andere taken. Deze zijn terug te vinden in de leerdoelen van deze Treffer. Eventueel kunnen deze teksten meegegeven worden aan de jongeren. Laat de jongeren opschrijven wat voor andere taken van engelen ze in de Bijbel tegenkomen.
- *stap 4* - Sluit deze Bijbelstudie af door met de hele groep na te denken over wat het belangrijkste doel is van alle engelen (namelijk, het loven van God). Ook ons doel is het loven van God. Hier is bekering voor nodig!

3.2 Werkvorm 2 (denken/doen) - Lukas 1 vers 1 t/m 38

Doel

In dit Bijbelgedeelte vinden we twee passages die beschrijven hoe een engel van de hemel een boodschap brengt aan mensen op aarde, namelijk aan Zacharias en aan Maria. De naam van deze aartsengel is Gabriël. Hij is de boodschapper van God. Het doel van deze Bijbelstudie is dat de jongeren leren wat engelen doen en waar God ze onder anderen voor gebruikt. Ook denken de jongeren na over de eigenschappen van engelen. Deze Bijbelstudie sluit dus vooral aan bij leerdoel 1 en 3 van deze Treffer.

Benodigdheden

- Bijbel met kanttekeningen of Bijbel met uitleg
- A3-vel
- Stiften (of pennen)

Uitleg opdracht

- *stap 1* - Als inleiding wordt dit Bijbelgedeelte met de hele groep gelezen (dit kan bijv. door iedereen een vers te laten lezen of jongeren een vers voor zichzelf te laten lezen en hen te vragen het vers in eigen woorden te vertellen). Praat vervolgens over deze aartsengel Gabriël. Over wie hij was en wat zijn taak was.
- *stap 2* - Vervolgens gaan de jongeren met elkaar nadenken over verhalen uit de Bijbel waar engelen in voorkomen. Wat was daar de taak van de engelen? Welke eigenschappen hebben deze engelen? Eventueel kunnen de jongeren geholpen worden door een lijst met Bijbelgedeeltes (te vinden in de leerdoelen van deze Treffer) uit te delen.
- *stap 3* - De jongeren maken een woordweb. In het midden komt het woord 'Engelen'. Daar omheen komen alle eigenschappen en taken van engelen die ze kunnen bedenken.
- *Variatie bij stap 3* - Als de jongeren als opwarmer al een woordweb hebben gemaakt kunnen ze hieraan verder werken of hierop voortborduren.
- *stap 4* - Vergelijk als laatste de verschillende vellen met elkaar. Zijn er taken en eigenschappen die op de meeste vellen voorkomen?

3.3 Werkvorm 3 (doen) - Lukas 2 vers 8 t/m 16

Doel

In deze Bijbelstudie gaan de jongeren nadenken over het 'Ere zij God', gezongen door engelen. Daarin komt heel duidelijk de taak van engelen, namelijk het loven van God, naar voren. Deze Bijbelstudie sluit dus vooral aan bij leerdoel 3 van deze Treffer

Benodigdheden

- Bijbel met uitleg
- Geprinte teksten in het Engels en Latijns
- A4-vel of A3-vel
- Potloden / stiften

Uitleg opdracht

- *stap 1* - De jongeren gaan eerst met elkaar het Bijbelgedeelte lezen. Met elkaar denken ze alvast na over de vraag wat nu de belangrijkste taak van (deze) engelen is.
- *stap 2* - Vervolgens buigen de jongeren zich over de Engelse (King James Version) tekst. Lijkt deze tekst van het 'ere zij God' op de tekst zoals wij die kennen? Daarna kijken ze naar de Latijnse tekst (oude vertaling). Kunnen ze de woorden een voor een vertalen? Herkennen ze de tekst van het 'ere zij God' erin?
- *stap 3* - Vervolgens gaan de jongeren zelf een tekening maken van de herders in het veld. Aan de hemel komt een groot licht (de engel of het engelenkoor) met daarin de tekst van het 'ere zij God' in het Nederlands, Engels of Latijns.
- *Variatie stap 3*: als hier een andere creatieve draai (lied, of werkstuk) aan kan worden gegeven is dat natuurlijk ook goed.

<i>Teksten</i>	
<u>King James Version</u>	Latijn

Glory to God in the highest, and on earth
peace, good wil towards men.

Gloria in excelsis deo et in terra pax
hominibus bonae voluntatis.

4. Inleiding

Hoe zet je een goede inleiding op? Soms is het lastig om een goede lijn te vinden. Daarom wordt hier een opzet gegeven voor een inleiding. Uiteraard moet je deze zelf verder uitwerken.

Onderdeel	Duur
<u>Intro</u> Zoek een aantal plaatjes van engelen op. Print deze groot uit en hang deze op (of voeg deze in een PowerPoint-presentatie). Vraag wat jongeren zien. Bespreek met hen wat ze weten van engelen. Wat doen ze? Wat is hun werk? Hoe zien ze er uit?	00:05
<u>Kern</u> Bouw je inleiding op rond de leerdoelen (zie 2. Inhoud). Vertel de jongeren waar de engelen voor komen in de Bijbel. Vertel wat de belangrijkste taak van engelen is. Ga ook in op de actualiteit van engelen. Hoe kan je in deze tijd nog engelen herkennen?	00:10
<u>Afsluiting</u> Engelen bestaan. Zij hebben als belangrijkste taak om God te loven, te eren en te prijzen. Zing jij straks voor eeuwig met hen mee?	00:05

5. Verwerking

Naast de inleiding is het belangrijk om de inhoud ook te verwerken. Hieronder worden een aantal verwerkingsvormen aangeboden. Maak een keuze voor een of meerdere van deze werkvormen.

5.1 Opwarmers

Een opwarmer is een korte werkvorm om het thema vooraf in te leiden en de aandacht van de jongeren te trekken of om hen in de sfeer van het onderwerp te laten komen.

5.1.1 Woordweb

Nodig: groot vel papier en stiften

Schrijf midden op het vel 'Engelen' en laat de jongeren namen, begrippen, geschiedenissen noemen die met engelen te maken hebben. Geef ze allemaal een plekje op het vel.

Laat het vel hangen, en probeer er gedurende de avond nog eens naar te verwijzen.

5.1.2 Beeldvorming

Zoek op oude schilderijen of via internet verschillende plaatjes op van engelen.

Probeer echt verschillende soorten te vinden: van de mollige Rubensengeltjes en de

machtige Michael van Guido Reni tot Caravaggio's engel die Mattheüs inspireerde. Hang ze her en der aan de muur, met daarbij ruimte om post-its erbij te plakken. Laat de jongeren rondlopen en op post-its schrijven wat ze aanspreekt in het plaatje van de engel, en wat niet.

Let op: hier kun je een opwarmer van maken voor de start van de avond, en een verwerking voor het eind van de avond. Zo maak je optimaal gebruik van je plaatjes!

5.1.3 *Feiten of fabels*

Maak verschillende uitspraken over engelen. Laat de jongeren nadenken of de uitspraken waar of niet waar zijn. Dat kan op verschillende manieren:

- De uitspraken worden voorgelezen en de jongeren lopen naar de ene kant van de zaal als ze denken dat het waar is, en de andere kant als ze denken dat het niet waar is.
- De uitspraken worden voorgelezen en de jongeren hebben rode en groene briefjes. Bij waar houden ze de groene briefjes omhoog, bij niet waar de rode.
- De uitspraken worden op vellen papier geschreven en ergens in de zaal opgehangen / neergelegd. De jongeren lopen rond en schrijven hun reactie erbij.
- De uitspraken worden op vellen papier geschreven en de jongeren hebben groene en rode post-its die ze bij de uitspraken kunnen hangen.

5.2 *Verwerkingsvormen*

5.2.1 *Taken*

In de Treffer staan de verschillende taken van de engelen uitgelegd. Laat de jongeren bij elke taak een verhaal uit de Bijbel als voorbeeld noemen.

Bijvoorbeeld: boodschapper -> Engel die Zacharias kwam vertellen dat hij een zoon zou krijgen.

5.2.2 *Engelenjacht*

Bezoek met elkaar een museum met historische schilderijen, denk aan bijvoorbeeld het Mauritshuis en het Rijksmuseum (beide gratis toegankelijk voor jongeren tot 18 jaar). Verdeel de groep in groepjes. Ga met elkaar op 'engelenjacht'. Welk groepje vindt de meeste engelen? Welke is het aansprekendst? Welke staat het verst bij de Bijbelse gegevens af? Welk bijbehorende verhaal kende je nog niet?

5.2.3 *Verhalen*

Zoek op oude schilderijen of via internet verschillende plaatjes op van engelen. Probeer echt verschillende soorten te vinden: van de mollige Rubensengeltjes en de machtige Michael van Guido Reni tot Caravaggio's engel die Mattheüs inspireerde. Hang ze her en der aan de muur.

Verdeel de groep in groepjes van ongeveer vier jongeren. Laat elk groepje een schilderij kiezen, of wijs elk groepje een schilderij toe.

Elk groepje gaat uitzoeken welk (Bijbel)verhaal hier uitgebeeld is. Met Bijbels (en evt. een uitgave van de apocriefe boeken) kom je vaak al een heel eind. Laat de jongeren kritisch het schilderij bekijken.

- Welke elementen komen letterlijk overeen met het verhaal?
- Welke elementen zijn een interpretatie van de schilder?
- Welke sfeer roept de uitbeelding van de engel op: machtig, liefjes, toornig, etc?

Na een kwartiertje presenteert elk groepje zijn bevindingen.

6. Bidden en danken

Elke verenigingsavond begin je met gebed. Het is goed om in het gebed naast de actuele en persoonlijke zaken ook te bidden voor onderwerpen die te maken hebben met het thema van de avond.

Bidden en danken

- Vragen of we deze avond iets zien van het bijzondere werk van de engelen;
- Vragen of de Heere ons wil overtuigen dat wij niet Gods eer op het oog hebben, zoals de engelen. Belijden dat we gericht zijn op onszelf en onze eigen eer.
- Vragen of het in ons leven niet meer gaat om onszelf maar om de verheerlijking van Zijn Naam;
- Danken dat de Heere engelen geschapen heeft;
- Danken dat de engelen strijden voor de eer van God;
- Danken dat de engelen Gods kinderen willen beschermen;
- Danken dat de engelen tijdens de kerkdienst aanwezig zijn.

7. Zingen

Welke psalmen en welke liederen passen goed bij het thema van de avond?

Psalmen

Psalm 8:3-5

Psalm 34:4

Psalm 46:4

Psalm 84, 1,2

Psalm 89:8

Psalm 91:5,6

Psalm 103:10,11

Psalm 148:1

Psalm 150:3

Liederen uit 'Tot Zijn eer'

Lied 6: Al was des hemels gloed geblust

Lied 7: Alle roem is uitgesloten

Lied 31: Ere zij God

Lied 34: Gij, dienaars van Hem

Lied 40: Grote God, wij loven U

Lied 42: Heer', onze God, hoe heerlijk is Uw Naam

Lied 47: Heilig, heilig, heilig

Lied 59: In het vroege morgenlicht

Lied 64: Komt allen tezamen

Lied 67: Looft, hoge heem'len, uwe God

Lied 83: Psalm 8

Lied 100: Van U zijn alle dingen

Lied 103: 't Was nacht in Bethlems dreven

Lied 116: Zing de Heere een nieuw lied

8. Literatuurverwijzingen

Wil je meer lezen over dit onderwerp? Wil je informatie voor je inleiding? In de onderstaande boeken kan je er meer over lezen.

- Moerkerken, ds. A. 2017. 'Over de engelen' in: *Zonder enige twijfel*. De Nederlandse geloofsbelijdenis. Houten: Den Hertog, p. 159-171.
- Ruitenburg, ds. P. van. 2006. 'Gedragen door engelen' in: *Naar de hemel*. Houten: Den Hertog, p. 59-61.
- Vlastuin, ds. W. van (e.a.). 2009. *Gedienstige geesten. Bijbels onderwijs over engelen*. De Banier uitgeverij.
- Diverse artikelen uit o.a. de Saambinder en de Daniël, via Digibron te raadplegen